

O'RTA OSIYO XONLIKLARI VA ROSSIYA IMPERIYASI MUNOSABATLARI TARIXI

Aminov Ma'rufjon Xasanbayevich

Annotatsiya

O'rta Osiyo xonliklari va Rossiya imperiyasi o'rtasidagi munosabatlar tarixi 16–19-asrlar davomida savdo, diplomatiya, harbiy to'qnashuvlar va mustamlakachilik jarayonlari bilan belgilangan. Dastlabki bosqichda o'zaro savdo va diplomatik aloqalar rivojlangan bo'lsa, 19-asrda Rossiya hududni bosib olishga kirishdi. Harbiy yurishlar natijasida Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklari Rossiya ta'siriga o'tdi. Bu davrda iqtisodiy, madaniy va siyosiy o'zgarishlar yuz berib, Rossiya imperiyasi O'rta Osiyoni xomashyo manbasi va strategik hudud sifatida foydalanishga yo'naltirdi. Shuningdek, mahalliy aholi tomonidan milliy mustaqillik uchun harakatlar yuzaga keldi. Ushbu tarixiy jarayonlar O'rta Osiyo mintaqasining bugungi siyosiy va madaniy rivojlanishiga asos yaratgan.

Kalit so'zlar:

O'rta Osiyo xonliklari, Rossiya imperiyasi, Buxoro xonligi, Xiva xonligi, Qo'qon xonligi, Turkiston general-gubernatorligi, Harbiy ekspansiya, Savdo aloqalari, Milliy uyg'onish, Mustamlakachilik, Paxta xomashyosi, Temir yo'l qurilishi, Shariat qonunlari, Jadidlar harakati, 1916-yil qo'zg'oloni

O'rta Osiyo xonliklari va Rossiya imperiyasi o'rtasidagi munosabatlar tarixi 16–19-asrlarda Markaziy Osiyoda siyosiy, iqtisodiy va harbiy voqealar bilan bog'liq. Ushbu munosabatlar o'zaro savdo, diplomatik aloqalar va harbiy to'qnashuvlar bilan shakllangan.

Boshlang'ich davr: Savdo va diplomatiya (16–18-asrlar)

1. Savdo aloqalari: Rossiya va O'rta Osiyo xonliklari (Buxoro, Xiva, Qo'qon) o'rtasida dastlab savdo munosabatlari rivojlangan. Rossiyadan qimmatbaho tovarlar (qayroqi tosh, metall buyumlar) olib kelinib, O'rta Osiyodan ipak, paxta, ziravorlar va boshqa mahsulotlar eksport qilingan.

2. Diplomatik missiyalar: 16–17-asrlarda Buxoro xonligi va Rossiya o'rtasida diplomatik missiyalar amalga oshirilgan. Buxoro xonlari Moskva davlatiga elchilar yuborib, savdo va siyosiy ittifoqlarni mustahkamlashga harakat qilishgan.

19-asr: Harbiy ekspansiya va mustamlaka davri

19-asr boshlarida Rossiya imperiyasi O'rta Osiyoda o'z ta'sirini kuchaytirishga kirishdi. Bu jarayon xonliklar bilan harbiy to'qnashuvlar va ularning bosib olinishi bilan yakunlandi.

1. Rossiyaning kengayish siyosati: Rossiya imperiyasi O'rta Osiyodagi xonliklarni iqtisodiy va strategik jihatdan muhim hudud sifatida ko'rgan. Shimoliy chegaralardan boshlab, u dastlab Qozog'iston dashtlarini egalladi va O'rta Osiyoga yaqinlashdi.

2. Harbiy kampaniyalar:

Xiva yurishi (1839–1840): Rossiya Xiva xonligini egallashga urindi, ammo qattiq qarshilik va og'ir iqlim sharoitlari sabab muvaffaqiyatsiz bo'ldi.

1853-yilda Qo'qon xonligining Pishpak (hozirgi Bishkek) va Chimkent qal'alari bosib olindi.

1865-yilda Toshkent bosib olindi, bu Buxoro xonligi va Qo'qon xonligi uchun katta tahdid bo'ldi.

1868-yilda Samarqand egallandi.

3. Xonliklarning bo'ysundirilishi:

Xiva xonligi (1873): Rossiya Xivani bosib olib, uni qaram davlatga aylantirdi.

Qo'qon xonligi (1876): Qo'qon xonligi tugatilib, Turkiston general-gubernatorligi tarkibiga qo'shildi.

Buxoro amirligi (1868 va 1873): Rossiya bilan shartnoma asosida yarim mustaqil davlat sifatida saqlanib qolgan bo'lsa-da, amalda Rossiya ta'sirida edi.

Iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar

Rossiya imperiyasi O'rta Osiyoni o'z iqtisodiy manfaatlari uchun qo'lladi. Paxta xomashyosi yetishtirish kuchaytirilib, sanoat rivoji uchun O'rta Osiyodan foydalanildi. Shuningdek, madaniy ta'sir o'tkazish maqsadida rus maktablari va ma'muriy tuzilmalar joriy etildi.

O'rta Osiyo xonliklari va Rossiya imperiyasi munosabatlariga oid qo'shimcha ma'lumotlar bilan bo'lishaman:

Savdo va iqtisodiy munosabatlar

1. Savdo yo'llari: O'rta Osiyo orqali Rossiyani Hindiston, Xitoy va Yaqin Sharq bilan bog'lovchi qadimiy savdo yo'llari o'tgan. Bu yo'llar strategik ahamiyatga ega bo'lib, Rossiya bu hududlarni nazorat qilishga intilgan.

2. Paxta eksporti: Rossiya imperiyasi industrializatsiya jarayonida O'rta Osiyoni "paxta xomashyo bazasi" sifatida ishlatdi. Bu esa mahalliy qishloq xo'jaligida paxta monokulturasini rivojlanishiga olib keldi. Natijada oziq-ovqat yetishtirish qisqarib, iqtisodiy qaramlik kuchaydi.

3. Savdo karvonlari: 18–19-asrlarda Orenburg orqali O'rta Osiyo va Rossiya o'rtasida katta savdo karvonlari qatnab turgan. Ushbu yo'llar orqali Rossiya O'rta Osiyoga qurol, metall buyumlar, gazlama olib kirgan, xonliklardan esa ipak, gilam, ziravorlar va oltin olib chiqilgan.

Harbiy yurishlar va mustamlaka siyosati

1. Turkiston general-gubernatorligi: 1867-yilda Rossiya bosib olingan hududlarni birlashtirish maqsadida Turkiston general-gubernatorligini tashkil etdi. Markazi Toshkent bo'lib, general Konstantin Kaufman birinchi rahbar etib tayinlandi.

2. Xonliklarning qarshiligi:

Xonliklar o'z mustaqilligini saqlab qolishga intilib, bir qancha qarshilik ko'rsatgan. Masalan, 1873-yilda Xiva xonligi Rossiyaga qarshi muvaffaqiyatsiz kurash olib bordi.

Qo'qon xonligidagi Andijon qo'zg'oloni (1898) rus bosqinchiligiga qarshi oxirgi yirik xalq harakatlaridan biri bo'ldi.

3. Harbiy inshootlar: Rossiya imperiyasi strategik joylarda qal'alar qurdi, masalan, Toshkent, Samarqand va Xivada harbiy garnizonlar joylashtirildi.

Madaniy va ijtimoiy o'zgarishlar

1. Ruslashtirish siyosati: Rossiya O'rta Osiyo xalqlarining madaniyatiga ta'sir ko'rsatish maqsadida rus maktablarini tashkil etdi. Bu maktablarda mahalliy aholiga rus tili va madaniyati o'rgatildi.

2. Shariatning cheklanishi: Rossiya O'rta Osiyoda musulmonlarning shariat qonunlariga amal qilishini cheklab, rus qonunlarini joriy etdi. Bu mahalliy aholining noroziligiga sabab bo'ldi.

3. Temir yo'l qurilishi: Rossiya iqtisodiy va harbiy maqsadlarda Turkiston temir yo'lini qurdi (1880–1890-yillar). Bu yo'l mintaqaning savdo va transport tizimini rivojlantirdi, ammo Rossiyaning iqtisodiy nazoratini kuchaytirdi.

Mahalliy aholining javobi va mustaqillik harakatlari

1. Milliy uyg'onish davri: 19-asr oxiri va 20-asr boshlarida jadidlar harakati paydo bo'lib, ular Rossiya mustamlakasiga qarshi turish va milliy ma'rifatni rivojlantirishni maqsad qilgan.

2. Qo'zg'olonlar:

1916-yilda Turkistonda Rossiyaning majburiy ishga olish siyosatiga qarshi yirik qo'zg'olonlar boshlandi.

Mahalliy aholi rus mustamlakachiligiga qarshi diniy va milliy qadriyatlarni saqlash uchun kurashgan.

O'rta Osiyo va Rossiya imperiyasi o'rtasidagi munosabatlar o'zaro manfaat va ziddiyatlar bilan to'la bo'lgan. Rossiya bu hududni iqtisodiy va strategik maqsadlarda qo'llagan, mahalliy aholi esa mustaqillik va madaniy qadriyatlarni saqlash uchun kurashgan. Ushbu tarix O'rta Osiyoning hozirgi siyosiy va ijtimoiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bartold, V. V. *Turkestan v epokhu mongolov*. Moskva: Nauka, 1968.
2. Fitrat, A. *O'rta Osiyo tarixi*. Toshkent: Fan, 1991.
3. Allworth, E. A. *The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present*. Stanford University Press, 1990.
4. Holzworth, J. C. *Russian Conquest of Central Asia*. Oxford University Press, 1967.
5. Maqsudov, A. *O'rta Osiyo xonliklarining iqtisodiy va siyosiy rivojlanishi*. Toshkent: Universitet nashriyoti, 1985.
6. To'laganov, R. *Rossiya va O'rta Osiyo: Savdo aloqalari tarixi*. Samarqand, 2000.
7. Bekmuhamedov, I. "Rossiya va Xiva xonligi munosabatlari." *O'zbekiston tarixi jurnali*, №2, 2012.

8. Islomov, Sh. "Buxoro xonligining Rossiya bilan diplomatik aloqalari." Tarix va madaniyat, №3, 2014.
9. Markaziy Osiyo tarixi bo'yicha xalqaro tadqiqotlar portali. Central Asian Studies.
10. Rossiya va O'rta Osiyo tarixiga oid maqolalar. Russia and Central Asia History.